

PEDAGOGY AND EDUCATION

 DOI 10.51582/interconf.19-20.10.2022.012

Вектори соціального захисту людей похилого віку

Полехіна Вікторія Миколаївна¹
Гайдамашко Ірина Аркадіївна²

¹ кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи;
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Україна

² кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки;
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія; Україна

Анотація.

Розглянуто теоретичні основи проблеми старіння населення в Україні, аспекти державної політики стосовно літніх людей, у зв'язку зі збільшенням тривалості життя людини помітно зріс інтерес до геронтологічних проблем; актуальності та доцільності наукове дослідження процесу надання геронтологічних послуг в діяльності соціальних служб України. Зокрема, важливого значення набуває ефективність діяльності соціальних працівників, що актуалізує проблему якісної підготовки таких фахівців у вищих закладах освіти України. Слід зауважити, що закріплення права на соціальний захист в Основному Законі зумовило виникнення дискусії у наукових колах стосовно визначення поняття «соціальний захист». Проблема розуміння терміна «соціальний захист» ускладнюється, в першу чергу, відсутністю його легітимного визначення, а також неоднозначним використанням цього поняття у законодавстві, що обумовлює його різне змістовне наповнення представниками юридичної науки.

Ключові слова:

*соціальний захист
геронтологічні проблеми
соціальна допомога
державна політика щодо громадян похилого віку
підготовка соціальних працівників
медична допомога*

PEDAGOGY AND EDUCATION

Актуальність теми. Впродовж останніх десятиліть людство зіштовхнулося із проблемою значного збільшення тривалості життя й постійним ростом чисельності людей похилого віку. За даними ООН частка людей літнього віку в складі населення розвинених країн уже становить до 20 %, а процес старіння людства прискорюється з кожним роком.

Зміна соціального статусу людини в старості, викликана, насамперед припиненням або обмеженням трудової діяльності, змінами ціннісних орієнтирів, самого способу життя й спілкування, виникненням утруднень у соціально-побутовій, психологічній адаптації до нових умов, виявляє необхідність вироблення особливих підходів, форм і методів соціальної роботи з людьми літнього віку.

Невідворотність ескалації процесу старіння населення в нашій країні в середньостроковій перспективі зумовлює необхідність відповідної реакції суспільства на швидкі зміни соціально-демографічних умов його функціонування. Останнім часом проблема старіння населення в Україні все частіше обговорюється за участі представників уряду, наукової та медичної громадськості, міжнародних організацій тощо. Зокрема, під час Міжнародної конференції «Кардіоневрологія: сьогодні та майбутнє» (2016 р.), Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні аспекти геронтології та гериатрії: від теорії до практики», присвяченої пам'яті акад. В.В. Фролькіса (2015 р.), Міжнародної конференції «Сучасні стратегії та тактика в нейрогеронтології» (2017 р.), заходів Міжнародної Асоціації неврології і нейронаук (МАНН) та ін.

Та попри наявність численних, але доволі розрізнених досліджень, які характеризують окремі аспекти тематики старіння та супутніх соціально-економічних проблем (пенсійного забезпечення, змін кількісних та якісних характеристик сукупної робочої сили тощо), цілісне уявлення про особливості впливу старіння населення на функціонування інститутів сім'ї та освіти, загострення проблем міжпоколінної взаємодії й інтеграції літніх осіб у суспільство в Україні сьогодні відсутнє.

Державна політика стосовно літніх людей в Україні формується у взаємозв'язку з міжнародними рамковими документами, існує вже доволі тривалий час й достатньо широко

PEDAGOGY AND EDUCATION

відображена в національній законодавчій базі. У 1990-х роках було прийнято Закони України «Про пенсійне забезпечення» (1991), «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (1991), «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1993), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993), «Основи законодавства України про загально-обов'язкове державне соціальне страхування» (1998) та ін. Серед законів України, ухвалених протягом останніх років, варто відзначити такі: «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011), «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» (2011) та ін.

В останнє десятиліття у зв'язку зі збільшенням тривалості життя людини помітно зріс інтерес до геронтологічних проблем. Геронтологія (від грец. Γέροντος – стара людина і λόγος – слово, знання) – наука, що вивчає процес старіння людини та дієві методи продовження оптимізованого довголіття.

У контексті означеного вище набуває актуальності та доцільності наукове дослідження процесу надання геронтологічних послуг в діяльності соціальних служб України. Зокрема, важливого значення набуває ефективність діяльності соціальних працівників, що актуалізує проблему якісної підготовки таких фахівців у вищих закладах освіти України.

Необхідність збереження активного життя в літньому віці – одна з актуальних тем сучасних наукових досліджень, у яких здійснено:

– наукове обґрунтування умов здорового способу життя людей похилого віку (норми і асортиментна структура харчування в залежності від віку і стану здоров'я, вимоги до гігієни праці та трудової реабілітації, соціальна адаптація до пенсійного періоду), заходів з підтримки здоров'я людей похилого віку та основних принципів організації медичної та соціально-побутової допомоги Ю.Г. Григоров, Н.В. Вержиковська, А.Л. Решетюк, Н.Н. Сачук, О.І. Стеженська, та ін.);

– розробку методології та створення автоматизованої системи кількісної оцінки рівня здоров'я та залежності від сторонньої допомоги літньої людини, ризику розвитку патології

PEDAGOGY AND EDUCATION

(В.В.Безруков, В.В.Чайковська);

- наукове обґрунтування для створення нового (станом на 70-ті роки ХХ століття) напрямку в медицині - геріатрії та структури геріатричної служби практичної охорони здоров'я (впровадження нових організаційних форм і методів лікувально-профілактичної допомоги людям похилого віку (А.В. Токар, Д.Ф. Чеботарьов, та ін.).

Однак, незважаючи на багатомірність системи надання геронтологічних послуг населенню та впровадження державної системи геронтологічної допомоги населенню України, не знайшли достатнього відображення у сучасних науково-педагогічних дослідженнях питання підготовки майбутніх соціальних працівників до надання геронтологічних послуг населенню, його зв'язку з дисциплінами циклу професійно орієнтованої підготовки. Це призвело до виникнення суперечностей між:

- потребою у висококваліфікованих соціальних працівниках і рівнем їхньої підготовки у вищих закладах освіти;

- реальним і необхідним рівнем застосування інтегративного підходу в підготовці майбутніх соціальних працівників до надання геронтологічних послуг населенню та недостатньою зорієнтованістю навчальних програм та відсутністю теоретичних та методичних розробок в означеному напрямі;

- необхідністю впровадження та відсутністю обґрунтованих ефективних психолого-педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних працівників до надання геронтологічних послуг населенню.

У сучасному світі вважається, що ефективно діюча система соціального захисту населення є свідченням сталого розвитку та стабільності соціально орієнтованої держави. В Україні право на соціальний захист проголошено на конституційному рівні і включає в себе право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Слід зауважити, що закріплення права на соціальний захист в Основному Законі зумовило виникнення дискусії у наукових колах стосовно визначення поняття «соціальний захист». Проблема розуміння терміна «соціальний захист» ускладнюється,

PEDAGOGY AND EDUCATION

в першу чергу, відсутністю його легітимного визначення, а також неоднозначним використанням цього поняття у законодавстві, що обумовлює його різне змістовне наповнення представниками юридичної науки.

Так, наприклад, Є. Мачульська розглядає поняття соціального захисту у широкому та вузькому значенні. У широкому тлумаченні під соціальним захистом вона розуміє діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті. У вузькому смислі соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя [1, с. 4].

І. Ярошенко під соціальним захистом населення розуміє діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [2, с. 24].

На думку Н.Б. Волотіної, термін «соціальний захист» застосовується у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У вузькому сенсі розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [3, с. 91].

Вищенаведені наукові дефініції «соціального захисту», а також конституційні положення статті 46 свідчать, що одним із соціальних ризиків, при настанні якого держава гарантує право на соціальний захист, є старість. Аналізуючи сутність поняття «соціальний захист», дуже часто поза увагою науковців

PEDAGOGY AND EDUCATION

залишаються питання соціального захисту окремих верств населення, зокрема громадян похилого віку. В останні роки в Україні особливої гостроти набувають проблеми, пов'язані з соціальним захистом літніх людей, які є однією з найбільш незахищених верств населення. Актуальність дослідження проблем соціального захисту громадян похилого віку обумовлена обставинами, серед яких, на нашу думку, особливе місце посідають: постійно прогресуюча тенденція старіння населення, а також мало- ефективність, у більшості випадках, діючої системи соціального захисту громадян похилого віку, яка не спроможна забезпечити їм належний рівень життя.

Державна політика щодо громадян похилого віку спрямована на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Держава гарантує кожному громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги через реалізацію права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організацію соціально-побутового обслуговування, розвиток мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів. Кожний з визначених законодавцем напрямів державної політики займає важливу ланку у житті літньої людини, і тільки за умови їх одночасної реалізації гарантоване державою право на належний рівень життя стає реальним. Обов'язок розробляти і здійснювати державні цільові та регіональні програми соціального захисту громадян похилого віку покладено на Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Аналізуючи положення Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку», зокрема його III розділу «Статус громадян похилого віку та гарантії їх соціального захисту», вбачається, що в цьому випадку, термін «соціальний захист» використовується у його широкому значенні.

Так, наприклад, норми вищезазначеного розділу Закону

PEDAGOGY AND EDUCATION

регламентують особливості реалізації громадянами похилого віку права на працю (ст. 11-16). Зокрема, визначено, що громадяни похилого віку мають право на працю на рівні з іншими громадянами, яке додатково гарантується державними цільовими програмами зайнятості населення. Відмова у прийнятті на роботу і звільнення працівника за ініціативою власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку забороняється. Не допускається без згоди працівника похилого віку і працівника передпенсійного віку переведення з одного робочого місця на інше без його згоди, якщо при цьому змінюються істотні умови праці. В такому випадку, слід звернути увагу на те, що законодавець поряд з терміном «громадяни похилого віку» використовує термін «особи передпенсійного віку», не окреслюючи при цьому, яке коло осіб підпадає під цю категорію. Увага науковців вже неодноразово була прикута до цієї проблеми.

Право на матеріальне забезпечення (ст. 17-25) гарантується виплатою пенсій, різних видів допомоги і наданням допомоги в натуральному вигляді. Порядок і умови пенсійного забезпечення громадян похилого віку встановлюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та іншими законами. Громадянам похилого віку, які не мають права на пенсію, за умов, визначених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», надається державна соціальна допомога.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на житло, що включає право на одержання і постійне користування впорядкованим жилим приміщенням в будинках державного фонду, на придбання жилого приміщення в будинках громадського або індивідуального житлового фонду. Це право додатково гарантується наданням громадянам похилого віку житла в спеціально обладнаних будинках або пристосуванням займаних ними приміщень відповідно до їх специфічних потреб. Так, наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року був затверджений Порядок утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку.

Громадянам похилого віку гарантується безплатна

PEDAGOGY AND EDUCATION

кваліфікована медична допомога в геріатричних центрах, лікарнях для громадян похилого віку та інших стаціонарних, амбулаторно- поліклінічних установах, а також вдома з урахуванням досягнень геронтології та геріатрії в порядку, встановленому законодавством України про охорону здоров'я. Громадяни похилого віку мають право на соціальне обслуговування, яке включає надання різних послуг щодо підтримання їх життєдіяльності і соціальної активності.

Підсумки та висновки. Соціальний захист громадян похилого віку – це законодавчо визначена система організаційно-правових та соціально-економічних заходів і засобів, що спрямовані на забезпечення повноцінного способу життя людей похилого віку в Україні.

Турбота про людей похилого віку – справа всього суспільства, адже саме літні люди зберегли для нас найкращі національні традиції, навчили долати труднощі, пронести через життя почуття гідності, віри і любові.

References:

- [1] Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская. – М., 1999. – 240 с.
- [2] Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук / І. С. Ярошенко. – К., 2006. – 219 с.
- [3] Вологіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Вологіна. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 663 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
- [4] Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 12.09.2022)